

HÂREZMLİ HÂFİZ DİVANINDA TÜRK ADI*

Ahat ÜSTÜNER**

ÖZET

Türk kelimesi, Türkçenin tarihî eserlerinde cins isim olarak “1. Güzel 2. Güç, kuvvet 3. Güçlü, kuvvetli 4. Olgun, yetişkin” gibi çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. 15. Yüzyılın ilk yarısında yaşayan Çağatay şairi Harezmlî Hafız’ın Divanında 70 beyitte “türk” kelimesinin cins isim olarak yer aldığı görülmektedir.

Şair, divanından anlaşıldığına göre, tasavvufî konulara da değinmekle beraber genellikle aşkla ilgili konuları işlemiştir. Şiirlerinde seven ve sevgili arasındaki ilişkiler dile getirilmektedir. Sevgili, güzelliğinin verdiği güçle ‘âşıklarına acımasız ve merhametsiz davranır ve güzelliği oranında ‘âşıkları peşinden sürükler. Şiirlerinde yer alan türk-i Hıta, türk-i çin gibi ifadelerle, Hıta ve Çin’de yaşayan güzellerin köylü gibi davranmaları, hata yapmaya müsait olmaları, kavgacı, yağmacı olmaları gibi özelliklerini dile getirir. Bu beyitlerde de “türk” kelimesi de “güzel” anlamındadır.

Harezmlî Hafız, divanında, gücünü güzelliğinden alan ve bu güçle her türlü zulmü yapabilen sevgiliden, sevgililerin en belirgin özelliği olan “türk = güzel” sıfatıyla bahsetmiştir.

Klasik edebiyatımızda güzellere yakıştırılan güçlü olma, yağmacılık, iyi savaşçı olma gibi bazı yetenekler Türklerde de mevcuttur. Bu ilgiden faydalanan şair, genellikle cins ismi olarak “güzel” anlamında kullandığı “türk” kelimesini, bir kısım beyitlerinde Türk milletinin adı olarak da kullanmış gibi bir algılama yaratmaktadır.

Aynı zamanda şairin kullandığı dil için “Türkî = Türkçe” demesi ve kendini döneminin en güzel şiirlerini söyleyen “Türk şairi” olarak ifade etmesi, “türk” kelimesini etnik anlamda kullandığını da göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk adı, Harezmlî Hafız, Çağatay Türkçesi

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Prof. Dr. Fırat Üniv. İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: austuner@firat.edu.tr

THE NAME "TURK" IN THE DIVAN LITERATURE OF HAFIZ OF HAREZM

ABSTRACT

In written historic Turkish works, the name of "Turk" has been used as common noun in many meanings such as 1. beautiful 2. strength, power 3. strong, powerful 4. mature, grown up. It is observed that in the divan literature of Chagatay poet Hafiz of Harezm, who lived in the first half of 15th century, the name of "Turk" take place as common noun.

Poet, as understood from the sofa, touching on topics tasavvufi but was generally handle issues related to love. Poetry is expressed in the relationship between loving and beloved. Valentine, with the power of beauty' to love and beauty treats percent and ruthlessness ' in love is to follow them. Located in the poetry of Turk-i Hıta, Türk-i çîn with phrases such as Turkey, Hıta and the villagers living in China behave like a nice, to be available to make mistakes, belligerent, such as being predatory characteristics is expressed. In this verse the "Turks" in the word "beautiful" means.

Hafiz of Harezm, in his divan literature, talks about beloved, who takes her power from her beauty and with this power inflicts all kinds of cruelty, as "turk=beautiful" which is the main characteristic of beloved.

Be attributed to the strong beautiful classic in our literature, looting, some abilities such as being good fighters are also available in Turkish. Poets who benefited from this interest, the breed's name is usually "nice" used to mean "Turkish" word, in some couplets used as the name of the Turkish nation is creating such a perception.

Furthermore the fact that the poet called his language as "Turki = Turkish" and described himself the best "Turkish poet" of his period shows that he also used the name "Turk" as an ethnic meaning.

Key Words: name "Turk", Hafiz of Harezm, Chagatay Turkish

Tarihî metinlerimizde “türk” kelimesi cins isim olarak farklı anlamlarda karşımıza çıkmaktadır. Türk adının kökeni ile ilgili araştırmalarda kelimenin tarihî metinlerdeki anlamlarına da değinilmektedir. W. Kelle, Türk adını “çekmek, cezp etmek” anlamındaki “tir- / tur-” fiil köküne; A. Wambery “türe- / törü-” fiil köküne dayandırmışlardır. Ziya Gökalp “türk = türeli” şeklinde; Bartold ise “törü = kanun, adet” şeklinde açıklamaktadırlar. Le Coq ve K. Müller, “türk (güçlü, kuvvetli) = Türk” şeklinde açıklamışlardır ki bu görüşü W. Thomsen, Nemeth, L. Rasony gibi bilim adamları da benimsemiştir. L. Bazin “törük / török (gelişmiş, var olmuş, şekil almış > kuvvet, güç) > Türk”; Semih Tezcan, “tür-+-k / tüz-+-k > türk” şeklinde izah ederler. Türk adını iki heceli olarak “türük” veya ”törük” şeklinde okuyanlar da bulunmaktadır.

Yapılan araştırmalara göre, çeşitli kaynaklarda Türk ismi “miğfer, terk edilmiş, olgunluk çağı, deniz kıyısında oturan adam, cezbetmek” gibi çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Çin tarihlerine göre, bir miğfere benzeyen Altay dağlarının eteklerinde oturan Göktürk devleti kurucuları, İran diliyle “miğfer” anlamında olan ve Çince Türk şeklinde telaffuz edilen “terk” kelimesi ile

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/6 Spring 2014

adlandırılmıştır. (Taneri, 1993: 64-65) Gerhard Doerfer'e göre Orhun kitabelerindeki Türk tabiri daha çok "devletin esas halkını teşkil eden millet" manasına gelmektedir.

Friedrich Wilhelm Karl Müller'in tespit ettiğine göre, Uygur Türkçesinde "erk" ile birlikte geçen Türk adı "güçlü, kuvvetli" anlamında kullanılır. (Baykara, 1998: 50) Eski Türkçe ile yazılmış bazı belgelerdeki Türk sözünün sıfat göreviyle "güç, kuvvet" anlamında kullanıldığı A. von Le Coq, Vilhelm Thomsen, Gyula Nemeth gibi pek çok araştırmacı tarafından kabul edilmiştir. Sözcüğün zamanla "meydana çıkmış, şekil almış, gelişmiş, kuvvetli" anlamlarını kazanmış olması gerekir. (Kafesoğlu, 1966: 43) Ayrıca olgunlaşmış gençler için de "Türk yiğit, Türk kızlar" gibi ifadeler kullanılmıştır. (Taneri, 1993: 66) Bu anlamıyla Türkçede eskiden beri kullanıldığı düşünülen kelimenin Altaylı kavimleri ifade etmek üzere 420 tarihli bir Pers metninde, daha sonra yine cins ismi olarak 515 yılı olayları dolayısıyla Çin belgelerinde "Türk Hun (= kuvvetli Hun)" ifadesinde yer aldığı görülmektedir.

Konuyla ilgili çalışmalarda Türk adına; "1. Güzel 2. Güç, kuvvet 3. Güçlü, kuvvetli 4. Olgun, yetişkin 5. Yüce, büyük 6. Türk erkeği 7. Türk'e ait, Türk insanına ait" (Turan, 2004: 2953 – 2958) gibi anlamlar yüklenmektedir.

"Türk Kelimesinin Aslı" başlıklı çalışmasında Zikri Turan, Türk adının anlamı ve kökeni ile ilgili çalışmaları değerlendirerek; "Kelimenin "tVr-: dermek, toplamak" kökünden "tVr – ük: derlenmiş, toplanmış" anlamı ve şekliyle türediğini ve "güçlü, kuvvetli, güç, kuvvet; aralarında birlik tesis edilmiş büyük toplum, millet, devlet, ulu, yüce büyük; genç, civan; güzel; güneşin en parlak zamanı, öğle vakti; olgun yetişkin" anlamlarında geliştiğini; ancak yakın sayılabilecek zamanlardan bu tarafa bugünkü dar ve yakın anlamını kazandığını belirtmektedir. Türk kelimesinin bugünkü anlamının belirginleşmeye başlaması ile Karahanlı Türkçesi dönemi sonrasına kadar aynı anlamı karşılamakta olan "bodon / bodun" şeklinin ortadan çekilmesinin aynı zamana rastladığını; kelimenin bu dönemde, "türük bodan", yani "türük millet" döneminden "türk milleti" dönemine geçmiş olduğunu, bir bakıma anlam daralmasına dayalı bir anlam değişmesine uğradığını ifade etmektedir. (Turan, 2004: 2953 – 2971)

Kafesoğlu, kelimenin anlam değişmelerini; "Bütün bunlar, Türk adının belirli bir topluluğa ait etnik bir isim olmayıp, başlangıçta Göktürk devletine bağlı, kendi boy adları bulunan, bütün Türk boylarının ortak adı olduğunu, zamanla çeşitli Türk boylarının ortak adı anlamıyla millet adı haline geldiğini göstermektedir." (Kafesoğlu, 1988: 44) şeklinde açıklamaktadır.

Çağatay Türkçesinin XV. yüzyılın ilk yarısında yaşamış önemli şairlerinden Hârezmlî Hâfız divanında "türk" kelimesinin cins ismi olarak sıkça kullanıldığı görülmektedir. "Ali Şir Nevâyî'ye kadar müretteb bir divanı ilk olarak düzenlediği" (Toparlı, 1998: 7) kabul edilen şairin divanında "türk" kelimesi 70 beyitte yer almaktadır. Türk kelimesi 8 beyitte çokluk ekiyle "türkler" şeklinde, 16 beyitte tekil şekliyle, bir beyitte türkî, bir beyitte türk-sıfat ve iki beyitte de türkâne şekillerinde kullanılmıştır. Bir tamlama içinde yer aldığı diğer beyitlerde ise; 11 beyitte türk-i Hitâ', 7 beyitte türk-i kâfîrkîş, 6 beyitte türk-i cefâkîş, 3 beyitte türk-i çîn, 2 beyitte türk-i kâfer ve iki beyitte de türk-i sipahi şeklindedir. Ayrıca kelime türk-i karakçı, türk-i bed-kîş, türk-i hûn-rîz, türk-i şûh, türk-i sermest, türk-i peri-zâd, türk-i peri-rûy, türk-i deştî, türk-i hışm-âlûd, türk-i Acem tamlamalarında yer almaktadır.¹

Hârezmlî Hâfız pek çok beytinde döneminin en güzel Türkçe şiirler söyleyen Türk asıllı şairi olduğunu belirtmektedir:

¹ Bu konuda ayrıca fikir vermesi bakımından tarihî ve edebî olmak üzere şu kaynaklara bakılabilir. Bk. GÖMEÇ 2007, KARAHAN 2006, DEMİR-ERDEM 2006.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/6 Spring 2014

Közün bile yüzün sıfatın Hâfız aygali

Çin şi'ri yarlıg türkî Hıtâ vü Hotende yok “beytiyle Hıta ve Hoten’de kendisinininki gibi Türkçe şiir bulunmadığını”;

Teng bolabilmes idi Hâfız bile Hârezmde

Türkî ayta tirilür bolsa bu demde Sencerî “beytiyle de Sencerî’nin şiirler söyleyerek dirilmesi durumunda bile bu zamanda Harezm’de Hafız’a denk olamayacağını” (Toparlı, 1998: 10 – 11) ifade etmektedir.

Ayrıca;

Mey-i la’liñdin içib mest imes men tigen

Türk Hâfız bigi bir sûfi-yi zerrâk kanı (660-10) “Senin dudağının şarabından içip ben sarhoş değilim diyen Türk Hafız gibi iki yüzlü bir dindâr nerede?” beytiyle Türk kökenli olduğunu dile getirmektedir. Bunlara benzer pek çok beyitte en güzel Türkçe şiirleri kendisinin söylediğini, döneminin en güçlü Türk şairi olduğunu iddia eden şair, kelimeyi milletimizin adı olarak da kullanmaktadır.

Hârezmli Hâfız, divanından anlaşıldığına göre, yer yer sanat vasıtası olarak tasavvufî konulara da değinmekle beraber (Toparlı, 1998: 8) genellikle aşkla ilgili konuları işlemiştir. Sevgilinin zulmü ve ilgisizliği karşısında ‘âşıkların perişân hâli en çok işlediği konulardır. Güzelliği sayesinde ‘âşıkları kendisine bağlayan sevgili, vefasız ve merhametsiz davranmayı, ‘âşıklarına cefâ çektirmeyi alışkanlık haline getirmiştir. Sevgiliye bu gücü veren güzelliğidir. Klasik edebiyatımızda yaygın olan bu değerlendirme bağlamında beyitlerde geçen türk-i cefâkîş (zalim, gaddar, cefa vermeyi alışkanlık haline getiren türk / güzel), türk-i kafirkîş (dinsiz, imansız, merhametsiz türk / güzel), türk-i bedkîş (kötü huylu türk / güzel), türk-i hûn-rîz (kan dökücü türk / güzel) gibi tamlamalardaki türk cins isminin “güzel” anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü klasik edebiyatımızdaki anlayışa uygun olarak sevgiliye bu yeteneği, bu özellikleri ve bu gücü kazandıran güzelliğidir. Güzelliği sayesinde ‘âşıkları etkileyip kendisine bağladıktan sonra sevgilinin ilgisiz davranması, nazlanması ve işveleri ‘âşıkların acı çekmelerine yol açmaktadır. Güzelliğinden aldığı güçle acımasız ve merhametsiz davranan sevgili, güzelliği oranında ‘âşığı peşinden sürüklemektedir. Burada örnek olarak sadece bir kısmına yer verebildiğimiz bu kullanımların yer aldığı beyitler şöyledir:

Rahm itmedi ol türk-i cefâkîş maña kim

Köñli kaşıda mûm irür mermer ü hârâ (132-10, 168-8) “O zalim güzel bana acımadı; onun gönlüne göre mermer mum kadar yumuşaktır.”

Türk-i hûnrîz közi kirpügidür hançer-i tîz

Gamzesi birle kara kaşı ok yadur (227- 8) “O kan dökücü güzelin gözü ve kirpiği keskin bir hançerdir; gamzesi ile kara kaşı ok ve yaydır.”

Türk-i cefâ-kîş kim at bile cevlân kıılır

Gamze oğındın meni köz köre qurbân kıılır (261-2) “At ile gezinen o gaddar, zalim güzel gamzesinin okuyla göz göre göre beni kurban etmektedir.”

Kurbân kıılurğa köñli bir tîğ-ı firâkındın meni

Ol türk-i kâfirîş kim bir demde yüz miñ kan kıılır (262-2) “O kafir dinli güzel ayrılık kılıcı ile benim gönlümü kurban etmek için bir anda yüz bin defa kan akıtır.”

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/6 Spring 2014

Fitneler kılğan uşol türk-i cefâkîş turur

Kim anuñ cevri ilindin cigerim rîş turur (280-9) “O cefacı, zalim güzel fitnecilik yapmaktadır ki onun cevri yüzünden ciğerim yaralıdır.”

Sîne kalkan kılğalı ol türk-i kâfirkişge

Gamze-i hûnrîzidin miñ tîr-i bârân körünür (286-4) “O kafir güzele sinemi kalkan edeli kan dökücü gamzesinden binlerce yağmur gibi ok görünür.”

Ol belâlî türk-i kâfirkişniñ

‘Aşkı birle cümle kurbân ni bolur (332-11) “O belalı, merhametsiz güzelin aşkıyla herkesin kurban olması nedir?”

Kirpükleriñ nîşi bile bolğalı dil rîş

Rahm eylemedi hâlîme ol türk-i cefâkîş (421-4) “Kirpiklerinin iğnesi ile gönül yaralanalı o zalim güzel halime acımadı.”

Hafız irür canî bu dem ol gamze vü közüñ sewüb

Ol türk-i kâfirkişni cânı uçün cellâd kıl (464-5) “Hafız gamzeni ve gözünü sevip şimdi canı oldu, canı için böyle davranan o merhametsiz güzeli celladı yaptı.”

Türk-i kâfirkiş sen tek körmedim

Kılsa gamze okıdın kurbân kişi (694-6) “Senin gibi insanları gamze okuyla kurban eden merhametsiz güzel görmedim.”

Ah uşol türk-i cefâkîşdin

Kim közin al kanıma kıldı siyâh (608-2) “Ah, o zalim güzelden ki al kanımı akıtmak için gözünü kararttı.”

Ah ol türk-i cefâkîş ilgidin (kim) yüz türlü ah

Kim kılıb gâfil özin cânımnı âgâh örtedi (647-3) “Ah, o zalim güzel elinden yüz türlü ah ki beni gafil eyleyip açıkça canımı yaktı.”

Eger dînsiz imes ol türk-i bed-kîş

Cefâ kılmağı cânğa bes nidindür (225-12) “Eğer o kötü huylu güzel dînsiz değilse cana cefâ kılması nedendir?”

Beyitlerde yer alan “acımasızlığından dolayı katı gönüllü olma, gözü ve kirpiğinin birer hançer, kaş ve kirpiğinin yay ve ok olması, gamze okuyla öldürme, ayrılık kılıcı ile kan akıtma, fitne çıkarma, ‘aşkıyla herkesi kurban etme, vs.’ gibi özellikler klasik edebiyatımıza göre sevgiliye güzelliğinin kazandırdığı yeteneklerdir. Cins isim olarak kullanılan “türk” kelimesinin, bu beyitlerde etnik bir ismi de çağrıştırmakla beraber yüzyıllarca devam eden klasik edebî değerler açısından bakılınca “güzel” anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Aynı şekilde kelimenin “türk-i karakçı, türk-i hûn-rîz, türk-i hışm-âlûd, türk-i bed-kîş, türk-i kâfer,” gibi tamlamalar içinde yer aldığı beyitlerde de güzellerin huyları, alışkanlıkları, vefâsızlıkları ifade edilmektedir. Yağmalama, kan dökme gibi güçleri çekici, cezb edici özelliklerinden kaynaklanır. Bu ifadelerde de “türk” kelimesi “güzel” anlamındadır.

Sözleşgey idim ol kara kâfir közi bile

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/6 Spring 2014

Kılmasa idi türk-i kırağçını himâyet (184-6) “O yağmacı güzeli korumasaydı, o kara kafir gözü ile sözleşecektim.”

Süçü söz birle meni ol türk-i kâfer öltürür

Bes ‘aceb sözdür bu kim fîfni şeker öltürür (284-9) “O kafir güzel beni tatlı söz ile öldürür; bu şaşılacak bir sözdür ki papağanı şeker öldürür.”

Kördi közi hâlimni vü kılmadı hâlimğa nazar

Rahmî kaçan bolğay maña ol türk-i hışm-âlûddın (586-11) “Gözü halimi gördü ve halime bakmadı; o darılmış, kızgın güzel bana nasıl acıyacak?”

Kelimenin yalın şekliyle kullanıldığı beyitlerde de “güzel” anlamında kullanıldığı görülmektedir:

İy türk al kanım için közni kara kıldın yana

Bîgânelerga lutf itib sen âşnâ kıldın yana (147-8) “Ey güzel, yabancılara lutfedip kendine âşnâ kıldın, böylece al kanımı akıtmak için yine gözünü kararttın.”

Kiçdi gamze bile kaşını çatıp kaşımın

Türknij ‘âdetidür kim oğ ya birle kiçer (312-8) “Karşımdan gamzesi ile kaşını çatıp geçti, ok ve yayın birlikte olması güzellerin âdetidir.”

İyd-i vaşlın kim tiler men cân bile ol türknij

Bolmağay men mü demî kîşinde kırbân âşikâr (334-8) “O güzel sevgiliye kavuşmanın bayramını candan isterim. Onun mezhebi döneminde kurban olmayacak mıyım?” Sevgiliye kavuşmak ‘âşık için bir bayramdır. Bayramda kurban kesilir. ‘Aşık kendisi için bayram olan o günde kurban olmaya razıdır. Ayrıca kurban olmanın “yakın olmak” anlamı da söz konusudur.

İmân u dînni gâret ider ol kara közi

Uşbu kırağçı türk ilidin kim amân tapar (338-4) “O kara gözü dini ve imanını yağmalar; işte bu çapulcu güzel elinden kim güven bulur?”

İy türk gamzeñ oğına cânım irür hedef

Bağlı kemend-i zülfüne ‘uşşâk her taraf (435-2) “Ey güzel yan bakışımın okuna canım hedefdir, âşıklar her yandan zülfünün kemendine bağlıdır.”

Niçe kâfirlik itib cevr ü cefâ kılgay sen

Terk-i cevr eylegil iy türk ü müsülmân bolğıl (472-8) “Ey güzel, niçin cevr ü cefa kılıp kafirlik edersin; bunu terk edip Müslüman ol.”

Ah ol cefâçi türkdin kim gâret-i imân kıılır

Peydâ yaqıb otğa meni cân tek özin pinhân kıılır (261-9) “Ah o cefacı güzel ki beni imandan ayırır; beni açıkça ateşte yakıp can gibi kendini gizler.”

Bu beyitlerde dile getirilen “yabancılara lutf edip kendine aşına kılma, kan akıtmak için gözünü karartma, çapulculuk, âşıkları zülfünün kemendine bağlama, cevr ü cefâ ile kafir gibi davranma, gözü ve kaşı ile gönüller avlama, gönül mülkünü gözüyle yağmalama” gibi davranışlar klasik edebiyatımızda güzellere atfedilen davranışlardır.

Kelime çokluk ekiyle yer aldığı beyitlerde de aynı anlamdadır:

Men times men közleriñe gâret-i dîn kıılma tib

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/6 Spring 2014

Türkler çün öğrenibdür dâyimâ yağmâ bile (137-5) “Ben gözlerine dinden ayırma (dini yağmalama) demedim, çünkü güzeller daima yağma etmeyi öğrenir.”

Türkler arasında dilber irür sen şîrîn

Kim sana teñ tuş imesdür kongur at ile kıyat (190-9) “Güzeller arasında sen şirin bir dilbersin ki sana kongur at ile kıyat denk değildir.”

Ni ‘acebdür közleri könlüm kuşın şayd eylese

Çün kilibdür türklerge dâyimâ âşkâr hōş (420-11) “Gözleri gönlümün kuşunu avlasa şaşılmaz, çünkü (avlamanın) daima güzellere hoş geldiği açıktır.”

Çekebilmen közi kaçında cefâ kaçlarıydın

Çün katıg irür uşol türklerniñ iki yası (681-10) “Gözü karşısında kaşlarından cefa çekemem, çünkü güzellerin iki yayı çok katı olur.”

Türk kelimesinin cins ismi olarak “güzel” anlamında kullanıldığını “türk-i şüh, türk-i perî-zâd, türk-i perî-rüy” gibi tamlamalar daha açık şekilde ortaya koymaktadır:

Nâgehân tüşsem uşol türk-i perî-rüy bile

Ni kılnğay idi bilmen bu du’â-güy bile (138-6) “Ansızın o peri yüzlü güzel ile karşılaşsam, bu duacı ile ne yapılacaktı bilmem.

İmânnı gâret itgüçi ol türk-i şühdın

Bî-fâyide bu hasta köñülüm amân tiler (335-6) “İmanı yağma eden o şuh güzelden bu hasta gönlüm faydasız aman diler.”

Ol türk-i şüh kim közidür cânlar âfeti

Körklü yüziñe oħşamadı gül letâfeti (711-11) “O şuh güzelin gözü canlar afetidir; gülün letâfeti, onun güzel yüzüne benzemedi.”

Hâfız köñülin awlasın ol türk-i perî-zâd

Çün ‘âşık ile zâhir olur hüsn-i kemâli (733-10) “Hafız o peri çocuğu gibi güzel (olan sevgili) gönlünü avlasın, çünkü olgunluğun güzelliği ‘âşık ile ortaya çıkar.”

Cân mülkini târâc iter ol türk-i perîzâd

Kim közleridür ‘ayn-ı belâ gamzesi kâfer (377-2) “O peri çocuğu gibi güzel can mülkünü yağmalar ki gözleri belânın kaynağı ve gamzesi kafirdir.”

Türk kelimesinin bir özel isim olarak milletimizin ismi gibi kullanılışları da mevcuttur. Özellikle “Türk-i Hıtâ’î, türk-i ‘Acem, türk-i Çin” gibi tamlamalarda bir etnik isim ile kullanılmış olması Türk kelimesinin özel anlamını ön plana çıkarmaktadır. Ancak dikkat edilince bu tamlamaların bulunduğu beyitlerde de güzellere ait özelliklerin yer aldığı anlaşılmaktadır:

Men bar iken özgelere atdıñ uşol gamze oğın

Türk-i Hıtâ’î bolmasay nidin haâtâ kıldıñ yana (147-9) “Ben var iken gamze okunu başkalarına attın; eğer Hıta güzeli değilsen neden yine yanlış yaptın?)

Uşol türk-i Hıtânı sewdi Hâfız

Bu söz yalğan imesdür aşlı çindür (225-7) “Hafız o Hıta güzelini sevdi. Bu yalan değil gerçektir.”

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/6 Spring 2014

Çinoğ bu türk-i Hıtâyini sevgeli köhlüm

Savâb yolıdan azıb reh-i haîâ izder (335-9) “Doğrusu gönlüm bu Hıtaylı güzeli seveli sevap yolundan ayrılıp hata yolunu ister.”

Zülfün kaşında nâfe-i Çinni kılurda yâr

İy Türk-i Çîn bu sözde hatâ eylemez mü sen (558-7) “Ey Çin güzeli, zülfün yanında (var iken) Çin’de ahudan çıkarılan kokuyu sürmek hata değil mi?”

Cân birmegeli közüne iy türk-i Hıtâyî

Hâfız bu hatâsından şermende degül mü (600-1) “Ey Hıta güzeli, gözüne can vermediği için hata yapan Hafız bu hatasından mahçup değil mi?”

“Türk-i Hıtâ’ı” ifadesi, ilk planda, ceylanları ile meşhur Türkistan bozkırlarında yaşayan Türklerin kastedildiği gibi bir intiba yaratmaktadır. Türk-i Çin ifadesinde de buna yakın bir algılama söz konusudur. Ancak bu beyitlerde de seven ve sevgili arasındaki ilişkiler dile getirilmektedir. Bu ifadelerden anlaşıldığına göre, Hıta ve Çin’de yaşayan güzeller, bugünkü anlayışla köylü gibi davranmaları, hata yapmaya müsait olmaları, kavgacı, yağmacı olmaları gibi özellikleri ile diğer güzellerden farklı bir anlayışla değerlendirilmişlerdir. Dolayısıyla bu beyitlerdeki “türk” kelimesi de “güzel” anlamı taşımaktadır. Daha başka bir deyişle bu beyitlerde kelimeyi “Türk soylu güzel” şeklinde anlamlandırmak mümkündür. Çağatayca sözlükte “türk-i Hıta” için verilen “Hıta ülkesinin güzeli” (Ünlü, 2013: 1172) şeklindeki anlam, bu beyitlerdeki anlama da uygun düşmektedir. Ancak aynı sözlükte “türk-i çîn” için verilen “1. Güneş 2. Göz” şeklindeki anlamlandırma, aynı tamlamanın yer aldığı yukarıdaki beyitte görülmemektedir.

Harezmlî Hafız divanında “türk” kelimesi bazı beyitlerde etnik anlamına daha yakındır. Bu beyitlerde cins ismi olarak “güzel” anlamında kullanıldığı halde, özel ismin karşıladığı millete has özellikleri de çağrıştıran kullanımları bulunmaktadır. Güzellere has bazı yeteneklerin Türklerde de mevcut olması, şairin “türk” ismine böyle bir anlam yüklemesine yol açmış olabilir.

Közi kaşı kaşında köhüller şikâr iter

Ol türknîy kişi çeke almas kemânını (685-3) “Gözü ve kaşı karşısında gönüller avlanır, o güzelin yayını insan çekemez.” “Yayını çekmek” ifadesi hem gerçek anlamında, hem de kaşının verdiği zulme katlanamaz anlamında kullanılmıştır. Çekilmesi güç sert yayların kullanılması Türklerle has bir özellik olduğu için kelime özel isim anlamını da taşımaktadır.

Târâc kıldı gamzesi cân mülkini tamâm

Çün Türkler irür karağçı himâyeti (714-7) “Gamzesi can mülkünü tamamen yağma etti, çünkü Türkler / güzeller çapulcuları, talancıları himaye ederler.”

Her gûşede gamzeñ kıladur fitne vü âfet

Çün Türkler irür uşanıñ püşt ü penâhı (729-6) “Yan bakışın her köşe bucakta fitne ve afet kılmaktadır, çünkü Türkler onun koruyucusudur.”

Kaşı ya gamzesi oğ közleri türk-i sermest

Sözi cân la’l-i lebi kand ile şehd ü şeker (374-2) “Sevgilinin kaşı yay, gamzesi ok, gözleri sarhoş türk, sözü can ve la’l-i lebi bal ve şeker gibidir.”

Közi türk-i sipâhi tek çeker kirpügidin hançer

Uşol hûnrîz hançer kılgan işni zülfekâr itmes (409-6) “Gözü sipahi Türk gibi kirpiğinden hançer çeker, o kan döken hançerin yaptığı işi zülfikâr yapmaz.”

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/6 Spring 2014

Köñülñi sındurub Ʒan Ʒılsa közleri ġarîb irmes

Kanı anıñ bigin Ʒan içġüçi bir türk-i ispâhî (730-6) “Gözleri gönlü kırıp kan dökse garip deġildir, onun gibi kan içici bir sipahi türk var mı?”

Yüzi çün mihr-i enverdür sözi çün şehd ü şekkerdür

Közi çün türk-i kâferdür ki yoğdur dîn ü islâmî (752-10) “Yüzü nurlu güneş, sözü bal ve şeker, gözü türk-i kafer olduġu için dini, imanı yoktur.”

Közün ƷaraƷı birle köñül mülkini aldıñ

Ol türkge meñzer Ʒanı ‘âlemde sipâhî (729-5) “Gönül mülkünü gözünle yağma ettin, âlemde o türke benzer asker var mı?”

Bu beyitlerde şair, aralarındaki ilgi ve benzerlikten faydalanarak “türk” kelimesini hem etnik anlamda ve hem “güzel” anlamında kullanmıştır. Klasik edebiyatımızda güzellere atfedilen “kan dökmek, yağmacılık, çapulculuk” ve bu eylemler için gerekli güce sahip olma gibi özellikler Türklerde de görülen özelliklerdir. Bu benzerlikten dolayı, her hangi bir özel ismin, o özel isimde mevcut bir özelliğin karşılığı olan cins isme dönüşmesi gibi, Türk kelimesine “güzel” anlamının yüklenmiş olduġu düşünülebilir.

Yukarıda bir kısmına yer verdiğimiz beyitler ve ilgili açıklamalar ışığında Hârezmlî Hâfız’ın divanında “türk” kelimesinin “güzel” anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Cins ismi olarak kullanılan “türk”; ‘âşıkların canını yakan, kan akıtan, gözü kara, yağmacı, cevr ü cefâ ile kafir gibi davranan, gözü ve kaşı ile gönüller avlayan” sevgiliyi ifade eder. Sevgili bu gücünü güzelliğinden alır. Gücünü güzelliğinden alan ve bu güçle her türlü zulmü yapabilen sevgiliden, “türk” ismi ile, yani onun en bariz vasfı olan “türk = güzel” sıfatıyla bahsedilmiştir. Aynı zamanda şairin kullandığı dil için Türkî = Türkçe” demesi ve kendini döneminin en güzel şairlerini söyleyen “Türk şairi” olarak ifade etmesi, “türk” kelimesini etnik anlamda kullandığını da göstermektedir.

KAYNAKÇA

BAYKARA, Tuncer 1998, **Türk Adının Anlamı**, Ankara

DEMİR Necati-ERDEM Mehmet Dursun 2006. Türk Kültüründe Destan Ve Battal Gazi Destanı /Epic In Turkish Culture And Epic Of Battal Gazi, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- ISSN: 1308-2140, Doi Number :<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.10>, Volume 1/1 Summer 2006, p. 106-159.

GÖMEÇ Saadettin 2007, Türklerin ve Moğolların Tarihi İki Boyu / Two Historical Clans Of Turks And Mongols, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- ISSN: 1308-2140, Doi Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.32>, Volume 2 /1 Winter 2007, p. 10-16.

KAFESOĞLU, İbrahim 1966, “Tarihte Türk Adı”, **Reşit Rahmeti Arat İçin**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü yay., Ankara, s. 306 - 319

KAFESOĞLU, İbrahim 1988, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul

KARAHAN Leyla 2006. Eski Anadolu Türkçesinin Kuruluşunda Yazı Dili - Ağız İlişkisi/Relation Between Written Language And Dialect In Forming Old Anatolian, Turkish, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/6 Spring 2014

Turkic- ISSN: 1308-2140, Doi Number :<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4>,
Volume 1/1 Summer 2006, p. 1-12.

TANERİ, Aydın 1993, **Türk Kavramının Gelişmesi**, Ankara

TOPARLI, Recep 1998, **Harezmlî Hâfız'ın Divanı İnceleme – Metin – Tıpkıbasım**, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara

TURAN, Zikri 2004, “Türk Kelimeinin Aslı”, **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II 20 – 26 Eylül 2004**, Ankara, s. 2953 – 2971

ÜNLÜ, Suat 2013, **Çağatay Türkçesi Sözlüğü**, Eğitim Yayınevi, Konya

ÜSTÜNER, Ahat 2012, **Türkçenin Tarihî Gelişmesi**, Elazığ

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/6 Spring 2014

